

UDC 323.1:341.85

Etničko čišćenje

Apstrakt

Izraz „etničko čišćenje“ ulazi u širu akademsku upotrebu u poslednjoj deceniji zamenjujući ranije izraz „prisilno iseljavanje stanovništva“ i noviji „etničko proterivanje“. Ovaj izraz je u neposrednoj vezi s opštijim pristupima regulisanju nacionalnih i etničkih sukoba. U širem smislu, etničko čišćenje je generički pojam koji uključuje različite oblike kršenja individualnih i kolektivnih prava pripadnika jedne ili više etničkih grupa. U užem smislu, ovaj pojam označava samo jednu od više jasno razgraničenih strategija regulacije nacionalnih i etničkih sukoba. Režimi koji se nalaze na početku demokratizacije češće sprovode etničko čišćenje nego stabilni autoritarni režimi. Mada organizatori etničkog čišćenja smatraju da će dugoročno „rešiti“ pitanje etničkih sukoba, posledice su obično njegovo produžavanje i zaoštavanje sukoba.

Ključne reči

etničko čišćenje, prisilno iseljavanje stanovništva, etničko proterivanje, regulacija etničkih sukoba, demokratizacija

* Autor je vanredni profesor na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu.

Prema proceni Visokog komesarijata za izbeglice Ujedinjenih nacija (UNHCR) u svetu je krajem 2010. bilo više od 40 miliona izbeglica i interno raseljenih lica. Istraživači ukazuju da je veliki broj ovih ljudi napustio svoje domove usled nacionalnih i etničkih sukoba, često pod neposrednim pritiskom. Dvadeseti vek obiluje primerima prisilnog iseljavanja stanovništva: preko 10 miliona Nemaca – autohtonog stanovništva nemačkog porekla – iz više zemalja istočne Evrope nakon Drugog svetskog rata, uključujući i više desetina hiljada Nemaca iz Jugoslavije; 700.000 Arapa/Palestinaca iz Palestine nakon stvaranja Izraela 1948; nekoliko miliona Indusa i Muslimana u vreme dekolonizacije i stvaranja Indije i Pakistana; 165.000 hiljada Grka iz severnog i bar 40.000 Turaka iz južnog dela Kipra 1974; i 2-3 miliona stanovnika bivše Jugoslavije tokom oružanih sukoba krajem XX veka. Procenjuje se da je u vreme ratnih sukoba 1992–1995. samo van Bosne i Hercegovine, ili u nekom njenom delu, više od polovine njenih građana imalo status izbeglica ili interno raseljenih lica, najviše Muslimana, a zatim Srba i Hrvata. Drugi slučajevi na području bivše Jugoslavije jesu proterivanje oko 200.000 Srba iz Krajine u Hrvatskoj; nekoliko stotina hiljada kosovskih Albanaca u vreme NATO bombardovanja SR Jugoslavije 1999; i više od stotinu hiljada Srba s Kosova nakon povlačenja Vojske Jugoslavije i povratka Albanaca.

Izraz etničko čišćenje (*ethnic cleansing*) široko je korišćen u zapadnim medijima u izveštavanju o sukobima na tlu bivše Jugoslavije krajem XX veka, naročito u izveštajima o prisilnom iseljavanju pripadnika pojedinih etničkih grupa, posebno bosanskih Muslimana, a kasnije i u izveštavanju o sukobima u drugim svetskim područjima. Tek u poslednjoj deceniji ulazi u širu upotrebu u akademskim krugovima – pored ranije prevladavajućeg izraza prisilno iseljavanje stanovništva (*forced population transfers*) i novijeg etničko proterivanje (*ethnic expulsions*) – jer poseduje jak normativni i emocionalni naboj koji otežava empirijsku analizu. Mešaju se jake, opravdane emocije, izazvane drastičnim i masovnim kršenjem ljudskih prava, i analiza uzroka, razvoja, oblika i posledica etničkog čišćenja bez koje dublje razumevanje ove pojave i njeno sprečavanje nisu mogući. Zato se u empirijski usmerenim društvenim naukama obično koriste normativno i emocionalno neutralni izrazi. Ipak, u ovom slučaju su široka medijska upotreba i objavljivanje uticajne knjige Majkla

**Prema proceni
Visokog
komesarijata
za izbeglice
Ujedinjenih nacija
(UNHCR) u svetu je
krajem 2010. bilo
više od 40 miliona
izbeglica i interno
raseljenih lica**

Mana (Michael Mann) *The Dark Side of Democracy: Explaining Ethnic Cleansing* prevagnuli, tako da izraz etničko čišćenje sada stiže legitimitet i u akademskim krugovima.

Ovaj izraz je u neposrednoj vezi sa opštijim pristupima regulisanju nacionalnih i etničkih sukoba. U širem smislu, etničko čišćenje je generički pojam koji uključuje različite oblike kršenja individualnih i kolektivnih prava pripadnika jedne ili više etničkih grupa. Man vidi ovu pojavu u slučajevima kada pripadnici samoidentifikovane etničke grupe uklanjaju etnički različite osobe iz zajednice koju smatraju svojom. Tako etničko čišćenje uključuje niz oblika nasilnog i smrtonosnog čišćenja (*violent and murderous cleansing*), kao što su genocid, etnocid, prisilno pokrštavanje, prisilno iseljavanje stanovništva, sterilizacija, prinudni brak, silovanje, pogrom, razmena stanovništva i potpuna zabrana jezika i kulture pojedinih grupa, kao i one oblike koji se ostvaraju bez neposredne upotrebe fizičke prinude – delimičnu represiju jezika i kulture, selektivno (ograničeno) iseljavanje/kolonizaciju, segregaciju i dobrovoljnu asimilaciju. U užem smislu, pojam etničko čišćenje označava samo jednu od više jasno razgraničenih strategija regulacije nacionalnih i etničkih sukoba, uključujući genocid, podelu teritorije, secesiju, integraciju, asimilaciju, kontrolu, federalizam i konsocijaciju. Za Brendana O’Lirija (Brendan O’Leary) i Džona Makgerija (John McGarry) etničko proterivanje, odnosno etničko čišćenje, jeste „neposredno ili posredno nasilno pokretanje dela ili cele etničke zajednice iz njene otadžbine, obično van granica date države od strane državnih zvaničnika (ili javnih službenika, ili poluzvaničnih paravojnih grupa), kao deo proračunate i obično unilateralne politike“.

Manov pristup je pogodan za proučavanje srodnih pojava teških i masovnih kršenja ljudskih prava ili fizičkog uklanjanja pripadnika određenih etničkih, političkih ili socijalnih grupa, kao što su genocid, politocid, masakr i prisilno iseljavanje stanovništva, jer ove pojave imaju slične uzroke, oblike, tok i posledice. S druge strane, pristup O’Lirija i Makgerija olakšava uvid u širi raspon strategija regulacije nacionalnih i etničkih sukoba – od genocida, etničkog proterivanja, secesije, podele, asimilacije i integracije do kontrole, federalizma i konsocijacije – i ističe bitne razlike između srodnih, ali ipak različitih strategija kao što su genocid i etničko proterivanje.

Teško je razgraničiti etničko čišćenje, to jest prisilno iseljavanje stanovništva ili etničko proterivanje, od srodnih pojava, kao što je razmena stanovništva. Činilac pristanka, koji je bitno obeležje razmene stanovništva, često je pod znakom pitanja, čak i u ključnim istorijskim primerima ove pojave – između Turske i Bugarske, kao i Turske i Grčke posle Prvog svetskog rata. Veći deo „razmenjenog“ stanovništva prvo je proteran iz svog zavičaja, pa tek naknadno dolazi do dogovora ovih država o uzajamnom i konačnom prihvatanju pripadnika svoje nacije koji su ranije živeli u drugoj državi. Da li etničko čišćenje označava isključivo čin proterivanja pripadnika određene etničke grupe od strane vojnih ili paravojnih snaga? Najčešće, samo manji broj ljudi napušta svoj zavičaj jer su neposredno, dakle fizički, isterani iz svog zavičaja. Većina napušta zonu ratnih operacija ili odlazi zbog kredibilnih vesti o masakrima ili proterivanju svojih sunarodnika i zato što imaju ozbiljne razloge da veruju da se to i njima može dogoditi. Sumnja da je u pitanju prisilno

Etničko čišćenje uključuje niz oblika nasilnog i smrtonosnog čišćenja (*violent and murderous cleansing*), kao što su genocid, etnocid, prisilno pokrštavanje, prisilno iseljavanje stanovništva, sterilizacija, prinudni brak, silovanje, pogrom, razmena stanovništva i potpuna zabrana jezika i kulture pojedinih grupa, kao i one oblike koji se ostvaraju bez neposredne upotrebe fizičke prinude – delimičnu represiju jezika i kulture, selektivno (ograničeno) iseljavanje/kolonizaciju, segregaciju i dobrovoljnu asimilaciju

iseljavanje stanovništva nestaje onda kada je odbeglima pravno ili faktički onemogućen povratak na njihova ognjišta.

Mada je postojalo i ranije, etničko čišćenje postaje česta i masovna pojava tek u moderno doba. Raspad imperija je razdvojio narode koji su živeli pod istim političkim krovom, a nacionalne države često su nastajale proterivanjem etničkih manjina. Međudržavni i naročito građanski ratovi, izazvani etničkim sukobima – i urušavanje političkog poretka koje ih prati – otvaraju prostor za masovna i teška kršenja prava stanovništva. Ekstremni oblici nacionalnih i drugih političkih ideologija snažno doprinose etničkim sukobima, baš kao i početak demokratizacije, mada je etničko čišćenje u suprotnosti čak i s minimalističkim shvatanjem ljudskih prava i demokratije.

Uprošćeno, demokratizacija označava uspostavljanje vladavine naroda. U višeetničkim državama, međutim, zvanično određenje naroda može biti dvojako: kao zbir svih punoletnih stanovnika ili samo pripadnika preovlađujuće etničke grupe. Dakle, postavljaju se pitanja određenja građanstva, prava na učešće u političkom životu i teritorijalne i funkcionalne organizacije države. Demokratizacija otvara prostor za slobodno izražavanje, narodne proteste i slobodno političko organizovanje, tako da se – u zemljama u kojima većina stanovnika smatra svoj etnički ili nacionalni identitet važnijim od klasno-statusnog, regionalnog ili nekog drugog kolektivnog identiteta – političke stranke i društveni pokreti stvaraju, pre svega, na etničkoj osnovi. Pošto je o pitanjima kao što su etnički identitet, jezik, kultura i otadžbina teško postići kompromis, etnički preduzimači i aktivisti uvek mogu računati na široku podršku u kampanjama etničke mobilizacije.

Režimi koji su tek na početku demokratizacije češće sprovode etničko čišćenje nego stabilni autoritarni režimi. Osim totalitarnih, ovi drugi obično vladaju po načelu „zavadi pa vladaj“, što ih navodi da balansiraju između zahteva uticajnih grupa. U stabilnim demokratijama etničko čišćenje je još ređe jer ih karakteriše ustavna zaštita manjina. Ipak, u prošlosti razvijenih demokratskih zemalja demokratizacija i etničko čišćenje često su se odvijali uporedo. O tome rečito govori gotovo potpuno istrebljenje domorodačkog stanovništva u Severnoj Americi i Australiji, kao i masovno i sistematsko etničko čišćenje tokom stvaranja nacionalnih država u većem delu zapadne Evrope. Što su politički uticaj i kontrola nad represivnim aparatom evropskih doseljenika u prekomorskim kolonijama u odnosu na kolonijalnu metropolu bili veći, to je etničko čišćenje domorodaca bilo masovnije i smrtonosnije.

Mada se politički režimi koji sprovode etničko čišćenje ne mogu smatrati demokratskim, obično nastaju u razdobljima posle pada autoritarnih režima i otvaranja procesa demokratizacije. Nedostaju im političke ustanove koje sprečavaju tiraniju većine, što u višeetničkim državama obično znači tiraniju većinske grupe nad jednom ili više etničkih manjina. Ključni uslovi koji omogućavaju etničko čišćenje jesu polaganje prava dve ili više etničkih grupa na istu teritoriju, široko nezadovoljstvo izazvano diskriminacijom i/ili represijom jedne grupe nad drugima, istorijsko pamćenje sukoba i ekstremnog nasilja, osvajanje vlasti radikalne političke elite i ratna mobilizacija, naročito u građanskim ratovima. Prema Manu, etničko čišćenje i genocid veoma su retko posledica jasne namere i prethodnog planiranja. Do njih obično dolazi tek nakon

»
Ključni uslovi koji omogućavaju etničko čišćenje jesu polaganje prava dve ili više etničkih grupa na istu teritoriju, široko nezadovoljstvo izazvano diskriminacijom i/ili represijom jedne grupe nad drugima, istorijsko pamćenje sukoba i ekstremnog nasilja, osvajanje vlasti radikalne političke elite i ratna mobilizacija, naročito u građanskim ratovima

neuspeha prethodnih odgovora na „etničku pretnju“, nepovoljnog spleta spoljnih i unutrašnjih okolnosti i eskalacije sukoba. Svakako, činjenica da jasna namera i detaljni prethodni plan obično ne postoje ne umanjuje veličinu zločina i krivicu njegovih organizatora i počinitelaca. Mada ovi smatraju da će etničkim čišćenjem dugoročno „rešiti“ pitanje etničkih sukoba, posledice su obično produžavanje i zaoštavanje sukoba. Etničkim proterivanjem sukob se obično samo izmešta na novu teritoriju, a sukob između pojedinih grupa u istoj državi pretvara u opasniji – po intenzitetu i posledicama za širu regionalnu bezbednost – međudržavni sukob. •

Etničkim proterivanjem sukob se obično samo izmešta na novu teritoriju, a sukob između pojedinih grupa u istoj državi pretvara u opasniji – po intenzitetu i posledicama za širu regionalnu bezbednost – međudržavni sukob

Literatura

- De Zayas, Alfred-Maurice, (2006), *A Terrible Revenge: The Ethnic Cleansing of the East European Germans, 1944–50*, Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- Mann, Michael, (2005), *The Dark Side of Democracy: Explaining Ethnic Cleansing*, Cambridge, Cambridge University Press.
- McGarry, John and Brendan O’Leary, (1993), „Introduction: The Macro-Political Regulation of Ethnic Conflict“, *The Politics of Ethnic Conflict Regulation: Cases of Protracted Ethnic Conflict*, London, Routledge.
- Morris, Benny, (2004), *The Birth of the Palestinian Refugee Problem Revisited*, Cambridge, Cambridge University Press, .
- O’Leary, Brendan, (2000), National and Ethnic Conflict Regulation (Lectures), London, Department of Government, London School of Economics and Political Science.
- Rystad, Göran, (1990), *The Uprooted: Forced Migration as an International Problem in the Post-war Era*, Lund, Lund University Press.